

Надія Кукса

Євангеліє кінця XVI – початку XVII ст. із Свято-Успенської церкви в Чигирині

Nadiya Kuksa

Gospel of late 16th – early 17th century from Holy Assumption Church in Chyhyryn

The course of historical event on the borderlands of Ukrainian lands comprised in a way that very little information about the sacred monuments of the region was preserved. Therefore, even cursory information is extremely valuable. Handwriting Gospel of late 16th – early 17th century is the first known mentioned of currently exist at this time, one of the oldest churches in Chyhyryn – Holy Assumption Church. As it is known, the church had a special attitude from Bohdan Hmelnytsky. From the late 19th century till today remains intrigue, who belonged to the Gospel – Antonu Konashevych (Bout) or Peter Konashevych Sagaydachny that encourages to further research of the truth.

Keywords: hand written Gospel of the church of the Assumption, Peter Konashevych Sahaidachny, manuscript

Перебіг історичних подій на порубіжних українських землях складався таким чином, що збереглося вкрай мало відомостей про сакральні пам'ятки краю. Рукописне Євангеліє кінця XVI – початку XVII ст. є першою відомою на сьогодні згадкою про існування в тому часі одного з найдавніших храмів Чигирини – Свято-Успенської церкви. Храм користувався особливим відношенням гетьмана Богдана Хмельницького. З кінця XIX ст. донині зберігається інтрига, кому належало Євангеліє – Антону Конашевичу (Буту) чи Петру Конашевичу Сагайдачному, що спонукає до подальших пошуків істини.

Ключові слова: Рукописне Євангеліє з церкви в ім'я Успіння Пресвятої Богородиці, Петро Конашевич Сагайдачний, манускрипт

Перенасичений знаковими історичними подіями Чигиринський край не може похвалитися наявністю великої кількості достовірних історичних джерел козацької доби – переважна більшість їх була втрачена під час другого чигиринського походу турецько-татарського війська та в подальші часи. Особливо гостро непоправність втрат відчувається, коли мова

заходить про сакральні пам'ятки. На сьогодні ми достеменно не можемо сказати, скільки храмів було в Чигирині напередодні визвольних змагань під проводом Богдана Хмельницького, а тим більше, як вони виглядали та які раритети зберігали за своїми стінами. Тому навіть побіжні відомості щодо православних святинь міста становлять виняткову інформаційну цінність.

Саме такою вважаємо згадку про рукописне Євангеліє з церкви в ім'я Успіння Пресвятої Богородиці¹, яка є насамперед одним з найперших підтверджень існування храму в першій чверті XVII ст.

У XXIII числі часопису «Киевская старина» за 1891 р. О. Лазаревський помістив повідомлення, де, посилаючись на інше видання – «Киевлянинь» за 1890 р., наводить цікаві відомості про манускрипт, який певний час зберігався в чигиринському храмі².

Виявлено його незадовго до часу появи публікації в книгосховищі, заснованому при Олександро-Невському братстві Володимирської губернії (на Клязьмі). Найбільшу цінність для пошанувачів старовини, на думку автора повідомлення, «некоего г-на Г-ского»³, становить вкладний підпис на аркушах, що належить гетьману Петру Конашевичу Сагайдачному.

Починаючи з часу виходу замітки, де повідомлялося про Євангеліє (1891 р.), донині історики не можуть дійти спільної думки, хто ж подарував святиню чигиринському храму – Антон Конашевич (Бут) чи Петро Конашевич Сагайдачний?⁴

Рукописне четвероєвангеліє написано на папері гарним уставом на 402 аркушах. Палітурка обкладена оксамитом темно-зеленого кольору.

На верхній кришці палітурки по кутках чотири євангелісти, посередині – розп'яття – срібні, позолочені – південно-російської роботи початку XVII ст. (походження описаного оздоблення пояснює дарчий напис на аркушах 119–121. – Н.К.) Застібки втрачені. Проте чотири «жуки» з іншого боку, виготовлені з червоної міді, збереглися.

Письмо рукопису виконане ретельно, гарно; прикрас у вигляді заставок, малюнків немає, окрім чотирьох великих ініціальних літер, вималюваних кіновар'ю.

Хоча вихідний лист втрачений, проте, зважаючи на особливості почерку та інші ознаки, манускрипт можна продатувати кінцем XV – початком XVI ст. На папері наявне фабричне клеймо «вепр»⁵.

Місце та час написання залишаються нез'ясованими, однак за приписками, що знаходяться на сторінках раритету, можна відродити цікаві сторінки його легенди.

Історію Євангелія розпочинає перший запис, що знаходиться на 13–22 аркушах, виконаний півуставом, датується 25 березня 1566 р., де говориться, що Михайло Сичов заповідає передати його із Свенського монастиря в Богородицьку церкву Києво-Печерської лаври. В дарчому написі проглядаються деталі, що дають змогу суттєво доповнити картину декору книги: вказано на оклад з чорного оксамиту, «срібні позолочені застібки і цвяхи срібні»⁶.

Про подальшу долю святині можна дізнатися з недбало виконаного скорописом XVI ст. наступного вкладного напису, що знаходиться на аркушах 1–41: «року 1582 Істома Уколов був у литовському місті Пропойску і купив євангеліє у литовських людей у черкас, а взяли це євангеліє литовські люди в Успенському Свенському монастирі...»⁷

Як бачимо, книга так і не потрапила до Києво-Печерського монастиря, натомість опинилася в руках козаків.

Після смерті Істоми Уколова в 1690 р. його вдова Анна передала книгу до Успенської церкви Стародубського монастиря. Як склалася подальша доля святині, залишається таємницею. Проте найбільше нас зацікавив передостанній напис на аркушах 119–121, виконаний каліграфічним почерком: «Це євангеліє оправив сріблом булатним Конашевич козак війська запорозького за відпущення гріхів своїх і за батька свого Конаша і за матір свою Полагію до храму Пресвятої Богородиці Чигиринської»⁸.

О. Лазаревський не погоджується з автором повідомлення, який вважає, що напис належить гетьману Петру Конашевичу Сагайдачному, мотивуючи це відсутністю слова «гетьман». Проте декілька, здавалося б, випадкових збігів дозволяють нам не погодитися з таким категоричним запереченням. Насамперед хоча б тому, що в «Поминанії» кінця XVI – першої половини XVII ст. в поминальному роду гетьмана Сагайдачного вказуються імена Конон (народна форма його – Конаш) – батька та Палагеї – матері. Звичайний збіг – батьків невідомого козака Конашевича звали так само, як і батьків гетьмана Сагайдачного чи дарчий напис виконаний все ж таки рукою останнього?

Напис зроблений бездоганним каліграфічним почерком – як відомо, майбутній гетьман отримав блискучу освіту в Острозькій школі, яку навряд чи зміг би на той час закінчити простий козак.

Насамкінець досить вагомим аргументом виступає особливе відношення гетьмана Війська Запорозького Сагайдачного до порубіжних чигиринських

земель – як відомо, саме завдяки його універсалам стало можливим як юридичне, так і економічне відродження Свято-Троїцького Мотронинського монастиря, спустошеного монголо-татарською навалою в XIII ст.⁹. Не виключено, що гетьман особисто відвідував обитель та інші православні святині Чигирин і його околиць, зазвичай щедро обдаровуючи храми. Можливо тоді й подарував одній з найстаріших церков Чигирин – Свято-Успенській дане Євангеліє. Пролити світло на таємницю дарчого напису допомогло б зіставлення його зі зразком почерку Петра Сагайдачного, який зберігся до наших днів. Проте зробити це поки що неможливо, тому що на сьогодні невідомо, де зараз перебуває манускрипт, якщо він взагалі зберігся.

Останній напис повідомляє, що в XVIII ст. Євангеліє було вивезене з Чигирин капітаном петербурзького кавалерійського полку Іваном Боретинським і передане в Богородицьку церкву, місцезнаходження якої не вказане. Протягом деякого часу манускрипт передавався в кілька храмів, аж доки не потрапив до села Карачова Муромського повіту Володимирської губернії. Пізніше був переданий до книгосховища Олександрівського братства. Необхідно продовжити пошуки подальших відомостей про Євангеліє насамперед в каталогах та історичних джерелах.

¹ Кукса Н. Церква в ім'я Успіння Пресвятої Богородиці в Чигирині // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Вип. 14. – К., 2005. – С. 235-240.

² Лазаревский А. М. Очерки, заметки и документы по истории Малороссии. – Т. 1. – К.: тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1892. – С. 58-60.

³ Там само. – С. 58.

⁴ Сас П. Петро Конашевич-Сагайдачний: молоді роки. – К., 2006. – С. 41-53; Мицик Ю. А., о. Чигирин – гетьманська столиця. – К., 2007. – С. 328.

⁵ Кукса Н. Рукописне Євангеліє Петра Конашевича Сагайдачного кінця XVI – початку XVII століття // Сіверщина в історії України. – Вип. 5. – Чернівці, 2012. – С. 68-62.

⁶ Лазаревский А. М. Очерки, заметки и документы по истории Малороссии... – С. 58.

⁷ Там само. – С. 59.

⁸ Там само.

⁹ Нестеренко В. І. Запорозьке козацтво та монастирі Черкаського краю (за фондовою колекцією) // Заповідна Хортиця. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Історія запорозького козацтва: в пам'ятках і музейній практиці». Спец. випуск. – Запоріжжя, 2010. – С. 264.